

ЦАРЮК Валерія Олександрівна,

здобувач вищої освіти

інституту права та безпеки

Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса

Науковий керівник:

ЦЕРКОВНА Олена Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент

професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ

Інститут спадкування за правом представлення є одним із важливих елементів спадкового права, який забезпечує реалізацію принципу родинного правонаступництва та спрямований на збереження спадкових прав у межах відповідної сімейної лінії. Його значення полягає у тому, що у випадку смерті спадкоємця за законом до моменту відкриття спадщини або одночасно зі спадкодавцем право на спадкування переходить до його нащадків. Таким чином, законодавець прагне забезпечити справедливий розподіл спадкового майна та захист інтересів близьких родичів спадкодавця.

Спадкування за правом представлення можливе тільки в тому випадку, якщо спадкоємець помер до відкриття спадщини. Якщо смерть спадкоємця настала після відкриття спадщини і він не встиг її прийняти або відмовитися від її прийняття, права на спадкування за правом представлення не виникає. Перелік осіб, які можуть успадковувати за правом представлення зазначено у статті 1266 Цивільного кодексу України, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Спадкоємці за правом представлення можуть діяти замість осіб, зазначених у статтях 1261 - 1265 Цивільного кодексу України, тобто спадкоємців першої, другої та третьої черг спадкування за законом.

Відповідно до положень Цивільного кодексу України, право представлення застосовується виключно у випадку спадкування за законом. Особливістю цього інституту є те, що особа, яка спадкує за правом представлення, набуває не право померлого спадкоємця, а власне самостійне право на спадкування, передбачене законом. Разом із тим практика застосування зазначених норм свідчить про наявність низки проблемних аспектів, які потребують додаткового наукового осмислення та вдосконалення законодавчого регулювання [6, с. 22].

Аналіз ст. 1266 Цивільного кодексу України дозволяє зробити висновок, що спадкування за правом представлення належить родичам спадкодавця третього і четвертого ступеня споріднення. Це зберігає загальний порядок спадкування. Наприклад, якщо дочка і сестра спадкодавця померли раніше самого спадкодавця, після смерті останнього, їхні діти - онуки спадкодавця і племінники - мають право на спадкування в порядку представлення. Однак онуки успадкують першими, адже

дочка спадкодавця належала до першого черги спадкоємців за законом, а сестра - до другої черги спадкоємців за законом [7].

Згідно зі статтею 1266 Цивільного кодексу України при спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення. Це означає, що якщо діти спадкодавця помруть до відкриття спадщини, їхні діти будуть закликані до спадкування, тобто онуки спадкодавця; якщо онуки помирають, правнуки закликаються до спадкування, т.д. [7]

Спадкування за правом представництва застосовується тільки при відсутності заповіту. Якщо спадкування за правом представлення здійснюється декількома особами одночасно, частка померлого спадкоємця ділиться між ними порівну.

Однією з найбільш актуальних проблем є визначення моменту смерті спадкоємця. Від встановлення факту смерті до відкриття спадщини або одночасно зі спадкодавцем залежить можливість застосування права представлення. Особливо складним це питання стало в умовах воєнного стану, коли значна кількість осіб вважаються зниклими безвісти, а отримання офіційних документів про смерть ускладнюється через бойові дії, тимчасову окупацію окремих територій та обмежений доступ до державних реєстрів. У таких випадках виникають труднощі у визначенні кола спадкоємців та обсягу їхніх спадкових прав [3].

Не менш важливою є проблема відмежування спадкування за правом представлення від спадкової трансмісії. На практиці ці правові інститути досить часто помилково ототожнюються, хоча між ними існують суттєві відмінності. Так, право представлення виникає у разі смерті спадкоємця до відкриття спадщини, тоді як спадкова трансмісія має місце у випадку смерті спадкоємця після відкриття спадщини, якщо він не встиг її прийняти. Помилки у правильній правовій кваліфікації таких ситуацій нерідко призводять до виникнення судових спорів та неоднакового застосування законодавства.

Проблемним залишається і питання щодо кола осіб, які можуть спадкувати за правом представлення. Законодавство визначає вичерпний перелік таких осіб, однак у правозастосовній практиці нерідко виникають дискусії щодо справедливості такого підходу. Зокрема, це стосується випадків, коли спадкодавець фактично утримував особу або проживав із нею однією сім'єю без офіційного оформлення відповідного правового статусу. Відсутність правового механізму врахування подібних обставин інколи призводить до порушення принципу справедливості у спадкових правовідносинах.

Окремої уваги потребує питання спадкування за правом представлення у разі усунення спадкоємця від права на спадкування як негідного. У науковій літературі та судовій практиці відсутня єдина позиція щодо того, чи можуть нащадки негідного спадкоємця успадковувати за правом представлення. З одного боку, усунення спадкоємця від права на спадкування має індивідуальний характер і не повинна автоматично поширюватися на його дітей. З іншого боку, висловлюється позиція, що усунення спадкоємця від спадкування повинно поширюватися і на відповідну спадкову лінію. Відсутність чіткого законодавчого врегулювання цього питання створює передумови для неоднакової судової практики [1, с. 74].

Суттєвий вплив на реалізацію спадкових прав мають і сучасні умови воєнного стану. Воєнні дії, вимушене переміщення населення, знищення або втрата документів, обмеження доступу до нотаріальних послуг та державних реєстрів значно ускладнюють процес оформлення спадщини. Крім того, у багатьох випадках спадкоємці не мають можливості своєчасно звернутися до нотаріуса або підтвердити родинні зв'язки зі спадкодавцем, що негативно впливає на реалізацію права на спадкування.

У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення чинного цивільного законодавства у сфері спадкового права. Доцільним є більш чітке нормативне розмежування права представлення та спадкової трансмісії, врегулювання питання спадкування у разі недостойності спадкоємця, а також запровадження спеціальних механізмів підтвердження юридичних фактів в умовах воєнного стану. Важливе значення має також забезпечення єдності судової практики шляхом формування узагальнених правових позицій Верховного Суду.

Отже, інститут спадкування за правом представлення відіграє важливу роль у механізмі спадкового правонаступництва та забезпеченні стабільності цивільних правовідносин. Водночас сучасна практика його застосування свідчить про наявність значної кількості проблемних аспектів, які потребують подальшого наукового дослідження та вдосконалення законодавчого регулювання, особливо в умовах воєнного стану та сучасних суспільних викликів.

Список використаних джерел

1. Зверховська В.Ф., Мінаєва К.Ю. Спадкування за правом представлення: суть і проблемні питання. *Legal Bulletin*. 2025. № 4 (18). С. 71–80. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-18-A9>
2. Маляр С.А., Грищенко Л.В. Племінники як суб'єкти спадкування: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 94. С. 26–33.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 8 листопада 2023 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 96. Ст. 388.
4. Старина А., Фокша, Л. Правове регулювання спадкування за законом в Україні. *UNIVERSUM*. 2025. Вип. 22. С. 24–30.
5. Степанюк, К., Фокша, Л. . Свідectво про право на спадщину: підстави видачі, зміни та скасування. *UNIVERSUM*. 2025. № 21. С. 308–313.
6. Федосєєв Д. Правова природа спадкування за правом представлення за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5-6 (89-90). С. 16-26
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.